

duos psalmi et hymni, et mutuo provocant, quis A genda nobis reliquit; hæc tibi suggere, si opus melius. Deo suo cantet. Talia Christus videns et fuerit; his te ab exemplis quærumdam reflecte. audiens gaudet, his pacem suam mittit; ubi duo, Non licet aliter fidelibus nubere ³⁸, et si liceret, ibi et ipse; ubi et ipse, ibi et malus non est. Hæc non expedit (72). sunt quæ Apostoli vox illa sub brevitate ³⁷ intelli-

Variæ lectiones.

³⁷ Al. benignitate. ³⁸ Rig. Fid. nubere : non expedit.

Commentarius.

(72) *Non aliter licet fidelibus nubere, non expedit.* Canon 6 concilii Arelatensis 1: « De puellis fidelibus quæ gentilibus junguntur, placuit ut aliquanto tempore a communione separentur. » Et canon 15 conc. Eliberitani: « Propter copiam puellarum gentilibus minime in matrimonium dandæ sunt vir-

gines Christianæ, ne ætas in flore tumens, in adulterio animæ resolvatur. « Adulterium animæ dicitur do uxore Christiana quæ suasu et hortatu mariti ethnici quasi lenocinio plecta divortit a Christo ad Satanam. CIG.

Q. SEPT. FLOR. TERTULLIANI DE CULTU FEMINARUM LIBRI DUO ⁽¹⁾.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM. — Cum sævissima adversus Christianos Cæsarum edicta mortem illis quotidie impendentem minitarentur, Tertullianus ad montanismum jam inclinans, ut Christianas etiam mulieres, quæ gentiles in cultu corporis et luxu imitari non verebantur, ad martyrium expeditius præpararet, duos libros de cultu feminarum conscripsit, in quibus ostendit se corpus colere, quod omnibus momentis pro Christo perditum velle debeant. Unde acerbum in illis muliebri mundo repudium scribit.

Nonnulla præfatus de lapsu in Eva mulierum, indeque summa ipsis incumbente humilitate, cultum muliebrem ostendit a dæmone constitutum, vanitatemque describit auri, argenti gemmarumque in vestibus rutilantium.

Tum in posteriori libro acriter asserit mulieres, ornatum amantes, odisse castitatem; nec alium ancillas Dei decere cultum, præter simplicem munditiam; neque in carne gloriandum, nisi cum propter Christum laceratur, omnino demum fore vitandos fucos et pigmenta, capillorumque calamistros, et collyridas, lapillos vestium ac variegatos colores, ne spathæ ullum locum det corpus margaritarum smaragdorūque laqueis occupatum. EDD. EX D. SCHRAMM.

CAPUT PRIMUM.

Si tanta in terris moraretur fides, quanta merces ejus exspectatur in cælis, nulla omnino vestrum, sorores dilectissimæ, ex quo Deum vivum cognovisset, et **1305** de sua, id est de feminæ conditione didicisset, lætiorem habitum, ne dicam gloriosiore appetisset, ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se

B circumferens Evam lugentem et pœnitentem; quo plenius id quod de Eva tradit (ignominiam dico primi delicti, et invidiam perditionis humanæ) omni satisfactionis habitu expiaret (*Gen. III, 16*). *In doloribus et anxietatibus paries* ¹, *mulier, et ad virum tuum conversio tua: et ille dominabitur* ² *tui*; et Evam te esse nescis? Vivit sententia Dei super sexum istum, in hoc sæculo: vivat et reatus ne-

Variæ lectiones.

¹ Paris Semler. ² Dominatur Par.

Commentarius.

(1) *De cultu feminarum.* Hactenus editiones Tertulliani, librum nobis unum *de Habitu muliebri*, alterum *de Cultu feminarum* exhibebant. Nos utrumque *de Cultu feminarum* inscripsimus, vetustissimi exemplaris Agobardini auctoritatem secuti,

in quo servata prioris libri parte tantum dimidia, posterior integer sic absolvitur, *De cultu feminarum* lib. II, *explicit*. Unde manifestum fit sub eodem titulo præcessisse primum. Atque in libror. catalogo sic ambo citantur: *De cultu feminarum*, RRG.

cesse est. Tu es diaboli janua, tu es arboris illius **A** resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix, tu es quæ cum persuasisti ³, quem diabolus aggredi non valuit. Tu imaginem Dei, hominem, tam facile elisisti: propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit; et adornari tibi in mente est super pelliceas tuas tunicas? Age nunc, si ab initio rerum et Milesii oves tonderent, et Seres arbores nerent, et Tyrii tinguerent, et Phryges insuerent, et Babylonii intexerent, et margaritæ candarent et ceraunia coruscarent (2), si ipsum quoque aurum jam de terra cum cupiditate prodisset; si jam et speculo ⁴ tantum mentiri liceret: et hæc Eva concupisset ⁵ de paradiso expulsa, jam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reviviscere, quæ nec habuerat, nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia **B** ista damnatæ et mortuæ mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.

CAPUT II.

Nam et illi qui ea constituerant, damnati in pœnam mortis deputantur: illi scilicet angeli, qui ad filias hominum de cœlo ruerunt, ut hæc quoque ignominia feminæ accedat. Nam cum et materias quasdam bene occultas, et artes plerasque non bene revelatas, sæculo multo magis imperito prodidissent **1306** (siquidem et metallorum opera nudaverant (3), et herbarum ingenia traduxerant, et incantationum vires (4) provulgaverant ⁶, et omnem curiositatem, usque ad stellarum interpretationem (5), designaverant), proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriæ (6) contulerunt: lumina lapillorum (7) quibus monilia variantur: et circulos ex auro, quibus brachia arctantur: et medicamenta ex fuco (8),

quibus lanæ ⁷ colorantur: et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia ⁸ producentur. Hæc qualia sint, interim jam ⁹ ex doctorum suorum qualitate et conditione pronuntiari potest, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatōres ¹⁰, nihil ad timorem Dei desertores spiritus, aut monstrare potuerunt aut præstare. Si doctrinæ dicendæ sunt, mali magistri male docuerint necesse est. Si mercedes pro libidine, nullius rei turpis merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare sicut ¹¹ conferre? utrumne mulieres, sine materiis splendoris, et sine ingeniis decoris, placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ et incompositæ et (ut ita dixerim) crudæ ac rudes, angelos moverant? Anne ¹² sordidi, et per gratuitum usum contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed hæc non capit æstimare, nihil plus (9) desiderare poterant, quæ angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimvero, qui utique interdum cogitabant unde cecidissent, et post libidinum vaporata momenta cœlum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis decoris, ut causam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devectum ¹³ de simplicitate et sinceritate una cum ipsis in offensam Dei pervenirent. Certi erant omnem, et gloriam, et ambitionem, et affectationem per carnem placendi Deo displicere. Hi sunt nempe angeli (10) quos judicaturi **1307** sumus, hi sunt angeli quibus in lavacro renuntiamus; hæc sunt utique, per quæ ab homine judicari meruerunt. Quid ergo facient ¹⁴ apud iudices suos res eorum? quod est commercium damnaturis cum damnandis (11)? Opinor, quod Christo et Belie. Qua constantia tribunal illud ascendimus ¹⁵,

Variæ lectiones.

³ Suasisti *Seml.* ⁴ Ex speculo *Jun.* ⁵ Liceat, hæc Eva concupisset *Fran.* concupiit, *Seml. ex Rhen.* ⁶ Alii promulgaverant, quod præfert *Jun.* ⁷ Genæ *Jun.* ⁸ Exodia *Jun.* ⁹ Sunt interim, jam *Jun.* ¹⁰ Amatores *Jun.* ¹¹ Sive *Franeq. Rigall.* ¹² Anne *Fran. Rig.* An ne *Jun.* ¹³ Devectæ *Fran. Paris. Rig.* devictæ *Wouwer.* ¹⁴ Faciunt *Fran. Rigall.* ¹⁵ Adscendemus *Jun.*

Commentarius.

(2) *Ceraunia coruscarent.* Ceraunia gemma est candida et rutilans, sic dicta quasi a tonitru; nam κεραυνός fulmen est. Plinius, lib. xxxvii, cap. 9: « Est inter candidas et quæ Ceraunia vocatur. » Dicitur et Ceraunium in neutro; Ep. ad Demetrianem B. Hieronymus: *Cerauniorum flammis.* LE PR.

(3) *Siquidem et metallorum opera undaverant.* In Excerptis Georgii Syncelli, hæc habentur e lib. I Enooh: Ἐξαήλ ὁ δέκατος τῶν ἀρχόντων ἐδίδαξεν ποιεῖν μαχαίρας καὶ θώρακας καὶ πᾶν σκεῦος πολεμικόν, καὶ τὰ μέταλλα τῆς γῆς. RIG.

(4) *Herbarum ingenia, et incantationum vires.* Ibidem: φαρμακείας, ἐπαοιδίας, σοφίας καὶ ἐπαοιδίων λυτήρια. RIG.

(5) *Stellarum interpretationem, ἀστροσκοπίαν.* RIG.

(6) *Instrumentum muliebris gloriæ.* Κόσµια ταῖς γυναίξιν. RIG.

— *Muliebris gloriæ.* Feminarum nitorem affec-

tatum arguit, quæ, licet essent Christianæ, non minus tamen compositæ et ornatæ incedebant quam ethnicæ; est enim illud animal maxime φιόδοσμον et superbum. LE PR.

(7) *Lumina lapillorum.* Καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς λίθους. RIG.

(8) *Medicamenta ex fuco.* Τὸ στιλβεῖν καὶ τὸ καλωπίζειν. RIG.

(9) *Nihil plus.* Sic ipse. *Sacerdotes mei non plus nubunt.* RIG.

(10) *Hi sunt angeli, etc.* Hunc execrationis ritum, quo ingressuri in aquam baptismatis sub antistitis manu contestabantur se renuntiare diabolo, attingunt sæpe sancti Patres. Basil. lib. de Spir. sancto ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Sic. et Dion. lib. de Eccles. hierarch. cap. 2, hanc abrenuntiationem ἀποταγήν nominat, atque observatum ut abrenuntians ter Satanæ insufflaret. LAC.

(11) *Quod est commercium damnaturis cum dam-*

decreturi adversus eos, quorum munera appetimus? Nam et vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus qui et viris (12), eandem judicandi dignationem pollicetur (13): nisi ergo hic jam præjudicaverimus, res eorum prædamnando, quas in illis tunc damnaturi sumus, illi potius nos judicabunt atque damnabunt.

CAPUT III.

Scio scripturam Enoch, quæ hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Judaicum admittitur (14). Opinor, non putaverunt illam ante cataclysmum editam, post eum casum orbis, omnium rerum abolitorem, salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine et hæreditaria traditione audierat et meminerat de proavi sui penes Deum gratia, et de omnibus prædicatis ejus; cum Enoch filio suo Mathusalæ nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe, **1308** in prædicationis delegatione successisse, vel quia et alias non tacuisset tam de Dei conservatoris sui dispositione, quam de ipsa domus suæ gloria. Hoc

Variæ lectiones.

¹⁶ Junius hunc in modum distinguit: rejiciendum est; q. p. ad nos, et — inspirari. ¹⁷ Postea Seml. ¹⁸ Idem, rejectam. ¹⁹ Propter Ms. Wouw. Rig.

Commentarius.

nandis. Quasi Christianis mulieribus omni commercio aut exemplo interdiceret cum ethnicis mulieribus. Nihil enim aliud ad sui patrocinium adducebant, cum immodicus ille cultus ac nitor reprehendebatur, quam necessitatem negotiandi agendique cum ethnicis. Hic tamen licet id non damnet, cum aliquando exigeret aut cognatio aut officii necessitas, aut aliquid simile, prohibet damnabilem gentilium nitorem in Christiana femina. **LE PR.**

(12) *Nam et vobis idem sexus qui et viris.* Id est, nullus. Sic Ovidius in convivio Jovis apud Philemonem, postquam dixit edulia omnia fictilibus illata: « Posthæc, inquit, cælatus eodem sistitur argento crater, » hoc est nullo; nam erat quoque fictilis crater. Itaque hic ait Tertullianus, feminis cælo receptis eundem fore sexum qui viris, hoc est nullum; nam et viris non aderit suus. Uterque despoliabitur sexu suo: erunt sicut angeli, non angelus, non angela. Sic ipse, adversus Valentinianos; utrobique autem vocabulo sexus officia sexuum significat, non formas sexuum naturales. Etenim redituras ad sua corpora demonstrat, lib. *de Resur.* **RIG.**

(13) *Idem sexus eandem judicandi dignationem pollicetur.* Jure civili judicandi munus inter virilia censetur, a quibus arceri feminas placuit. Apud Deum vero cum nulla sint hominibus jam cælestibus officia sexuum, communi sanctorum gloriæ, sive quondam viro, sive quondam feminæ pro sanctitatis ac beatitudinis prærogativa communis judicandi dignatio conceditur. **RIG.**

(14) *Nec in armarium Judaicum admittitur.* In eo scilicet canone Scriptur., qui servabatur in templo Hebræi populi succedentium diligentia sacerdotum. Sic interpretatur Augustinus lib. xv, *de Civitate Dei*, cap. 23. Idem lib. xii *Contra Faustum*, ubi de Judæorum gente: « Quid est aliud hodie gens ipsa, nisi quædam scriniaria Christia-

si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturæ illius tueretur. Perinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi, in spiritu rursus reformare: quemadmodum et Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis, omne instrumentum Judaicæ litteraturæ (15) per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de Domino prædicarit, a nobis quidem nihil omnino rejiciendum est ¹⁶, quod pertinet ad nos. Et legimus (*II Tim.* III, 16), *omnem Scripturam ædificationi habilem divinitus inspirari.* A Judæis potest ¹⁷ jam videri propterea rejecta ¹⁸, sicut et cætera fere quæ Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Judam apostolum testimonium possidet (16) (*Ep. Jud.* v. 14).

CAPUT IV.

Nulla nunc muliebri pompæ nota inusta sit prædamnationis, de exitu auctorum. Nihil angelis illis imputetur, præter ¹⁹ repudium cæli, et matrimonium carnis. Rerum ipsarum qualitates examinemus, ut consilia quoque concupiscentiæ earum deprehendamus. **1309** Habitus feminæ duplicem

normam, bajulans legem et prophetas, ad testimonium assertionis Ecclesiæ, ut nos honoremus per sacramentum, quod nuntiat illa per literam? » Et, *in psal.* LVI: « Codicem portat Judæus unde credat Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre: ut illi portando deficient, illi legendo proficiant. » Et, *in Psal.* LVIII: « Ipsi habent codices unde prophetatus est Christus, et nos tenemus Christum. » Quod ait Augustinus de servis qui post dominos codices ferunt, hoc de servis capsariis accipiendum est, quorum fit mentio lib. III *de Manumissis, v. 14*: Si collectaneus, si educator vel capsarius, id est, qui portat libros. **JUVEN.:**

Quem sequitur custos augustæ vernula capsæ. **RIG.**

(15) *Omne instrumentum Judaicæ lit.* Ab Esdra Vetus Testamentum restitutum fuisse constat, et nonnulla ab eodem sive a Josue immutata, aut addita, veluti quæ de Moisis morte et sepultura habentur. **LE PR.**

(16) *Eo accedit quod Enoch, apud Judam apostolum testimonium possidet.* Paulum quoque ex apocryphis quædam citasse observat Hieronymus in *Epist. ad Ephes.* cap. v. Ipse autem et ex libro Enoch historiam profert angelorum descendentium in montem Hermon ad filias hominum, *Comment. in Psal.* XIII, non in auctoritatem, inquit, sed in commemorationem. Et in *Epist. ad Lætiam*, de institutione filiæ apocrypha legi posse ait, non ad dogmatum veritatem, sed ad signorum reverentiam. Idem in *Epist. ad Titum*, cap. 1: « Qui putant totum librum debere sequi eum qui libri parte usus sit, videntur mihi et apocryphum Enoch, de quo apostolus Judas in Epistola sua testimonium posuit, inter Ecclesiæ Scripturas recipere, et multa alia quæ apostolus Paulus de reconditis est locutus. » **RIG.**

speciem circumfert (17), cultum, ornatum. Cultum A
dicimus, quem mundum muliebrem vocant; orna-
tum, quem immundum muliebrem convenit dici.
Ille in auro, et argento, et gemmis, et vestibus
deputatur: iste in cura capilli, et cutis, et earum
partium corporis, quæ oculos trahunt. Alteri
ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutio-
nis: ut jam hinc prospicias, Dei ancilla, quid ex
his disciplinæ tuæ conveniat, quæ de diversis insti-
tutis censearis, scilicet humilitatis²⁰ et castitatis.

CAPUT V.

Aurum et argentum, principes materiæ cultus
sæcularis, adsint²¹ necesse est unde sunt; terra
scilicet plane gloriosior, quoniam in maledictorum
metallorum feralibus officinis (18) pœnali opera
deplorata²² (19), nomen terræ in igni reliquit,
atque exinde de tormentis in ornamenta (20), de
suppliciis in delicias, de ignominiiis in honores, me-
talli refuga (21-22) mutatur. Sed et ferri et æris et
aliarum vilissimarum materiæ par conditio est,
et terreni generis, et metallici operis: quo nihil
generosior judicari possit auri et argenti substan-
tia penes naturam. Quod²³ si de qualitate usus
gloria est auro et argento, atquin²⁴ magis ferro
et æri; quorum ita disposita est utensilitas, ut et
proprias operas plures **1310** et necessariores

exhibeant rebus humanis, et nihilominus auri ar-
genti de sua vice²⁵ accommodent justioribus cau-
sis. Nam et annuli (23) ferro fiunt; quædam esui
et potui vascula ex ære adhuc servat memoria
antiquitatis. Viderit, si etiam ad spurea instru-
menta²⁶ auri et argenti demens copia deseruit.
Certe nec ager auri opere paratur, nec navis ar-
genti vigore contextitur. Nullus²⁷ bidens aurum
demergit in terram; nullus clavus argentum in-
timat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro
et æri innixas: cum illæ ipsæ divites materiæ, et
de metallis refodiendæ, et in quocumque usu pro-
ducendæ, sine ferri et æris operario vigore non
possint²⁸. Jam igitur æstimandum est, unde obve-
niat tanta dignitas auro et argento, cum et consan-
guineis quantum ad genus (24), et potioribus quan-
tum ad utensilitatem, materiis præferantur.

CAPUT VI.

Sed et lapillos istos, qui cum auro superbiam
jungunt, quid aliud interpreter quam lapillos et
calculos, ejusdem terræ minutalia (25); nec tamen
aut fundamentis demandandis, aut parietibus me-
liendis, aut fastigiis sustinendis, aut tectis densan-
dis (26) necessaria? Solum²⁹ hunc mulierum
stuporem ædificare noverunt (27), quia tarde te-
runtur, ut niteant, et **1311** subdole substruun-

Variæ lectiones.

²⁰ *Alii*, humanitatis, minus bene. ²¹ Id sint *Latin bene*. ²² Deputata *Fran. Non opus est*. ²³ Quid
Lat. ²⁴ At quin *Lat.* ²⁵ De suo vicem *Seml.* ²⁶ Instrumentis, *alii*. ²⁷ Nullum *Venet. Semler.* ²⁸ Vi-
gere non possunt *Fran. Latin.* ²⁹ Olim liber *Agobardi*.

Commentarius.

(17) *Habitus feminæ duplicem speciem circumfert, C*
cultum et ornatum. Hujusce distinctionis ratione
duobus istis libellis duo tituli convenirent: huic,
de cultu feminarum, nempe auro, gemmis et vesti-
bus: sequenti, de ornatu feminarum, cura vide-
licet capilli et cutis, etc. *RIG.*

(18) *Feralibus officinis.* Nam metallorum operi-
bus addicebantur damnati, inque his sæpe Chris-
tiani. De quibus, epist. 25, lib. III, Cyprianus
martyr: « Non fovetur, inquit in metallis, lecto
et cultriciis corpus. Humi jacent fessa laboribus
viscera. Squalent sine balneis membra situ et
sorde deformia. Panis illic exiguus, vestis algen-
tibus deest, semitonsi capitis capillus horrescit, »
etc. *RHEN.*

(19) *Pœnali opera deplorata.* Damnatorum lacry-
mis et ploratu rigata. *RIG.*

— *Pœnali opera.* Ita Cyprianus horribiles carce-
ris atque funestas pœnalis loci tenebras dixit;
item, squalorem carceris ac receptaculi pœnalis
horrorem. Et ad Donatum: Pergit pœnalibus cu-
mulis pertinaciter adhærere. *RHEN.*

(20) *De tormentis in ornamenta.* Eleganter hic
conjungit contraria, quorum hoc primum mem-
brum commendat prosonomasia. Hinc illud Am-
brosii: « Vos vero beatæ virgines, quæ talia tor-
menta potius quam ornamenta nescitis. » *RHEN.*

(21-22) *Metalli refuga.* Quasi, damnata ad metal-
lum, inde fugerit. Illic vero observare est præcla-
rum ingenii certamen Septimii nostri cum illis
Plinianis, principio lib. xxxiii *RIG.*

— *Metalli refuga.* De armillis seu torquibus hoc
accipe. Ilanc autem loquendi formulam reperies I.

aut damnum ff. *de Pœnis*: Quodque refugæ ex
opere metalli, etc., pro gravi, nempe supplicio lex
loquitur. » Et l. *militis* ff. *De re militari*, « Quia
custodiæ refuga, non militiæ desertor est. » *LE*
PR.

(23) *Nam et annuli.* De illa annulorum gesta-
tione videndus Clem. Alex. in synopsi vitæ Chri-
stianæ sub finem libri tertii *Pædagogæ*. *LE PR.*

(24) *Consanguineis quantum ad genus.* Consan-
guineas materias dicit, quæ sunt ejusdem generis,
ejusdem originis, nimirum de terræ visceribus.
RIG.

(25) *Terræ minutalia.* Ut lapillorum et gemma-
rum pretium elevet, vocat terræ minutias. Sic
apud Alexandrinum Clementem, *Pæd.* lib. II. cap.
12, vocantur *peregrini maris ejectamenta, et ra-
menta terræ, ἀπεξενωμένης θαλάσσης ἐκβάσματα,*
καὶ τῆς γῆς ἐκψήγματα. *LE PR.*

(26) *Aut tectis densandis.* Loquitur de tectis
Africanis, et Orientalium regionum, quibus apud
nos pergulæ similes sunt. Germani terras vocant
quasi Terraciam. *RHEN.*

(27) *Solum hunc mulierum stuporem ædificare*
noverunt. Ait Septimius, lapillos et calculos, quos
feminæ auro contra æstimare solent, ædificiorum
commoditatibus inutiles, solum hunc mulierum
stuporem ædificare; hoc est, nihil ex iis ædificari
posse, nisi mulierum superbiam, unde scilicet
elata superbia mulieres stupere ac rigere videan-
tur, velut statuæ spectaculo et admirationi positæ
ac defixæ. *Stupenda* Latini dicunt miranda, et *stu-
pere*, mirari. Juvenalis, « Nemo magis rhombum
stupuit. » Septimius noster hujus verbi significa-

tur, ut floreat, et anxie forantur, ut pendeant, et auro lenociuium mutuam præstant. Sed ³⁰ si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatur, conchæ genus est, non dico conchylio aut ostreo, sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus postulat ³², vitium ejus magis debet esse, quam gloriæ. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, quam conchæ illius aliqua dura et rotunda verruca. Aiunt et de frontibus draconum gemmas erui, sicut et in piscium cerebris lapidositas quædam est. Hoc quoque deerit ³² Christianæ, ut de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput (28), dum de capite ejus, cervicibus suis aut ipsi capiti ornamenta ³³ struit?

CAPUT VII.

Hæc omnia de raritate et peregrinitate sola gratiam possident. Denique, intra terminos suos patrios non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsam ³⁴ (29) est. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando revera inventum est, quomodo et aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio Parthorum et Medorum cæterorumque gentilium **1312** suo-

Variæ lectiones.

³⁰ Et inserunt alii. ³¹ Postulat Semler. Rhen. ³² Deerat Jun. Rig. ³³ Ornamentum, alii. ³⁴ Semetipsa Pam. ³⁵ Puncti signo distinguit Jun. ³⁶ Ostentationem alii. ³⁷ Cingulis Seml. singulis Pam. ³⁸ Nihil omit. Seml. ³⁹ Quam omit. Semler. ⁴⁰ Sic in libro vetustissimo; alii, aerias. Rigalt. aerinas. Rhenan. legebat earinas, ἐαρινὰς, sic Fran. Paris. alii arinas. Utrumque Jun. de viridi colore interpretatur. ⁴¹ Latinus aliter voluit: Cæterum si materiæ ex Deo sunt, non statim et hujusmodi fructus latet in omnibus, quæritur; et unde.

Commentarius.

tum ad fatuam superbiam transtulit. Sic gloriam dicet vanam et stuporatum. Sic lib. I *Advers. Marc.*: « Supercilio stuporem suum ædificant Marcionitæ. » Sic lib. *ad Nationes* II: *Stupores Atticos*. Sic Cyprianus, epist. 42: « Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi et doctrinæ ejus, stupore elatus est. » RHEN.

(28) *Sic calcabit diaboli caput*. Hinc manifestum est Tertullianum sic legisse Genes. III; *Et ipsa conteret caput tuum*. RIG.

(29) *Contumeliosa in semetipsam*. Supra dixit, Dominum nostrum contumeliosum sibi fuisse. RIG.

(30) *Latent in circulis smaragdi*. Sic habet exemplar Agobardi. Circulis, hoc est, monilibus. Ipse supra, *Circulos ex auro quibus brachia arctantur*. RIG.

(31) *Quis est vestium honor justus de adulterio colorum injustorum*. Accusat luxum mulierum. quæ in vestimenta colores inducerent non nativos velleri aut lanæ, videlicet purpureos, hyacinthinos, coccineos; et hos esse ait colores injustos et adulteria. « Non placet Deo, inquit, quod non produxit. » Deinde subridens: « Nisi si non potuit purpureas et aerinas oves nasci jubere. » Tum serio pergit: « Si potuit, ergo jam noluit. Quod Deus noluit, non licet fingi. » Argumentum etiam ad graviora notabile ac fortissimum. Itaque colligit injustos esse colores, quos habent lanæ non suos, ac proinde adulteros. Mox argumentum explicat, et lanas hujusmodi, imbutas coloribus non

rum, coram matronis erubescens ³⁵, nisi quod nec ad ostensionem ³⁶ fere habentur. Latent in circulis ³⁷ (30) smaragdi, et cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Nihil ³⁸ denique tam gemmatum habent, quam ³⁹ quod gemmatum esse non debet, si non comparet; aut ideo comparet, ut neglectum quoque ostendatur.

CAPUT VIII.

Proinde et vestium de coloribus honorem servi etiam eorum terunt. Sed et parietes Tyriis et hyacinthinis et illis regiis velis, quæ vos operose resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilius est apud illos purpura, quam rubrica. Quis enim est vestium honor justus de adulterio colorum injustorum (31)? Non placet Deo, quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpuras et aerinas ⁴⁰ oves nasci jubere (32). Si potuit, ergo jam noluit; quod Deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quæ a Deo non sunt, auctore naturæ; sic a diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore naturæ. Alterius enim esse non possunt, si Dei non sunt: quia æmuli sint necesse est, quæ Dei non sunt; alius autem, præter diabolum et angelos ejus, æmulus Dei non est. Cæterum, si materiæ ex Deo sunt, non statim et hujusmodi fructus illarum ⁴¹ (33); nam et omnes **1313** istæ profanæ spectaculorum sæcularium volupta-

C suis, vestium honorem præbere ait non justum. Vestis autem alieno et ambizioso colore fucata honorem seu splendorem fulgoremve injustum, ad honestatem modestiamque Christianam non pertinere. RIG.

(32) *Nisi si non potuit purpureas et aerinas oves nasci jubere*. Ita omnino legitur in vetustissimo codice, non ut hactenus editum fuit, *aerinas*. Aerinas dicit oves colore aerino, quem ut feminæ vestibus gratissimum laudat Ovidius, ubi, facta mentione Tyrii muricis, statim adjicit:

Cum tot prodierint pretio leviores colores,
Quis furor est census corpore ferre suos?
Aeris ecce color, tunc cum sine nubibus aer.
Nec tepidus pluvias concitat Auater aquas.

(33) *Cæterum si materiæ ex Deo sunt, non statim et hujusmodi fructus illarum*. Postquam sub elogio atroci gravissimus censor vestes hyacinthinas, purpureas et aerinas, et cætera id genus luxuriæ instrumenta proscripsit, occurrit objectioni dictitantium, ea omnia quæ tantopere exagitarentur, non secus ac cætera a Deo esse creata; colores illos mirabiles confici e succis herbarum et concharum salivis; herbas autem et conchas inter res.

(a) Deo creatas jure censori, et creatas hominum causa. Itaque distinctione cavillationem diluit, et materias quidem ex Deo esse fatetur, herbas, inquam, et conchas, et succos, et illas concharum

tes, sicut de ipsis suum volumen edidimus, ipsa etiam idololatria ex rebus Dei constat : non tamen ideo circi furoribus, aut arenæ atrocitatibus, aut scenæ turpitudinibus, Christianum affici oportet, quia Deus et equum, et pantheram, et vocem homini dedit : nec ideo idololatriam impune faciet Christianus, quia Dei conditio est et thus (34), et merum, et ignis qui vescitur (34), et animalia quæ victimæ fiunt, cum et ipsa materia, quæ adoratur, Dei sit. Sic ergo ⁴² et circa actum materiarum census a Deo descendens (36), accusat Deo extraneum, ut reum scilicet gloriæ sæcularis.

CAPUT IX.

Nam ut quæque ⁴³ rerum, per singulas quasque terras et unamquamque regionem materiis ⁴⁴ a Deo distributa sunt, invicem sibi peregrino, apud ⁴⁵ B exteros mutuo rara, apud vos ⁴⁶ jure, si ⁴⁷ utique. vel appetuntur, vel negliguntur, quia non tantus est in illis fervor gloriæ, inter domesticos frigidæ. Sed enim ex possessionum distributione, quam Deus, ut voluit, **1314** ordinavit, raritas et

peregrinitas, apud extraneos semper gratiam inveniens, de simplici causa non habendi, quæ Deus alibi collocavit, concupiscentiam concitat ⁴⁸ habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi; quod etsi forte habendum sit, modus tamen debetur. Hæc erit ⁴⁹ ambitio, unde et nomen ejus interpretandum est ⁵⁰, quod, concupiscentia apud animum ambiente, nascatur, ad gloriæ votum; grande scilicet votum. quod, ut diximus, non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio, concupiscentia, commendavit. Et ⁶¹ alia vitia ambitionis et gloriæ. Sic et pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Non ⁵² tanto major fit concupiscentia, quanto magno fecit quod concupiit? De ⁵³ brevissimis oculis patrimonium grande profertur. Uno lino (37) decies sestertium inseritur. Saltus et insulas tenera cervix fert, graciles ⁵⁴ aurium cutes calendarium expendunt, et in ⁵⁵ sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit. Hæ sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam (38) uno et muliebri corpusculo bajulare.

Variæ lectiones.

⁴² Sic nec *Rhen.* hic ergo — excusatus; Deo extraneum ut — gloriæ, sæculum *Jun.* Sic ego et circa a. m. c. a. d. d. propterea excusatus *Semler.* ⁴³ Quædam *Venet.* ⁴⁴ Maris *Venet.* ⁴⁵ Et apud *alii.* ⁴⁶ Suos *alii.* ⁴⁷ Jure sic *Jun.* ⁴⁸ Excitat. *Jun.* ⁴⁹ Erat *Rhen. Seml.* ⁵⁰ Est, in *alii non exstat.* ⁵¹ Ut *Latin.* ⁵² Nam tanto *Rhenan. Latin. Rigult.* ⁵³ De *omitt. Seml.* ⁵⁴ Circumfert, *alii.* ⁵⁵ In *abest. Fran. Rigalt.*

Commentarius.

salivas nobiles. Sed carum rerum usum fructumque, cum ad nequitie luxurieque apparatus convertuntur, ex Deo esse negat; probatque exemplo spectaculorum, circi, arenæ, scenæ. Nam equos, et pantheras, et vocem, ut res a Deo creatas et muna divina, spectare aut laudare quidem homini fas esse; non tamen inde statim sequi, ut earum rerum usus ex Deo sit, puta equorum ad insanas in circo factiones, pantherarum seu leonum ad fædas viscerationes et atroces lanienas, voces artificum scenicorum ad vanas aut impudicas fabulas. Hæc enim ex Deo non esse, uti nec idololatriam, etsi thus, et merum, et ignis, quibus idololatria conficitur, a Deo sint creata. « Cæterum, inquit, si materiæ ex Deo sunt, non statim et hujusmodi fructus illarum : nam et omnes istæ profanæ spectaculorum sæcularium voluptates, sicut de ipsis suum volumen edidimus, ipsa etiam idololatria, ex rebus Dei constat, » etc. *RIG.* — *De ipsis* (alias de *illis*) *suum volumen.* Scilicet *librum de Spectaculis.* *EDD.*

(34) *Dei conditio est thus.* Thus a Deo conditum est. Conditio, creatura. *RIG.*

(35) *Ignis qui vescitur.* Qui depascitur victimas. *D RIG.*

(36) *Sic ergo et circa actum materiarum census a Deo descendens.* Hic etiam aliquid indulsum conjecturæ, sicut tamen ut ratio constare debeat apud iudices haud iniquos. Actum vocat Tertullianus, rerum a Deo creatarum usum, cum ex iis aliquid agimus, cum iis utimur ad actum sive actionem cujusmodi sit. Materiarum vero, seu rerum creatarum duplex est census, hoc est, duplici consideratione censentur æstimanturque. Nam aliter equum Christianus censebit, aliter gentilis. Equo Christianus utetur, ut naturæ vel ætatis imbecillita-

tem sublevet, ut maturius ad sacrificiorum oblationes celebrandas, vel ad Dei sermonem administrandum audiendumve occurrat, ut fratri laboranti adsit velocius, ut vulneratum a latronibus in hospitium portari curet commodius. At gentilis equum carius emet quam pædagogum, ac diligentius erudiri curabit quam filium, ut notis flexibus ad metas in circo decurrat, opposita effundat, palmam occupet, unde sequatur aliud nihil, nisi ut insanientis populi clamoribus efferatur :

Clara fuga ante alios, et primus in æquore pulvis.

Ait igitur Tertullianus, unius ejusdemque materiæ, unius ejusdemque animalis, duos esse census diversissimos. Illum, quem de homine Christiano demonstravimus, censum esse vere laudabilem, sanctum, a Deo descendentem; at hunc quem de gentili, extraneum, alienum, adulterum. Et *census*, inquit, *a Deo descendens*, propterea accusat et damnat Deo extraneum, ut reum scilicet gloriæ sæcularis et minime Christianæ. *RIG.*

(37) *Uno lino decies sestertium inseritur.* Uniones intelligit, quibus pertusis in linea utuntur femine. Lineam margaritorum dixit Scævola, l. 26 ad l. Falcid. De unionibus in linea lex est Ulpiani, 27 ad L. Aquil. *RIG.*

(38) *Tantarum usurarum substantiam.* Substantiam usurarum dixit, quemadmodum Scævola substantiam Kalendarii l. xxxi. Vide *lega. iii.* Substantia usurarum est sorset caput; οὐσλαῖν Græci dicunt, et κεφαλαῖον et ἀρχαῖον. Sic pag. seq. dicet « totam fidei substantiam » et lib. *adversus Praxeam*, « totam substantiam quæstionis; » et lib. *de Exhort. Castitatis*, « Negotiaberis magnam substantiam sanctitatis. » *RIG.*

LIBER SECUNDUS⁸⁶ (39).

1315 ARGUMENTUM. — Ejusdem pene argumenti est liber iste cum præcedenti, præterquam quod hic curam capilli et cutis magis peculiariter reprobet. I. Pudicitiam quæ ancillas Dei decet, ut a gentilibus differant, totam esse docet in simplici munditie. c. 1. II. Studium placendi per ornatum nimium tentationibus viam aperire et spectatoribus esse periculo. c. 2. III. Non in carne gloriandum, nisi cum propter Christum lacerata duraverit ut in ea spiritus coronetur. c. 3. IV. Fideli marito formam non fore spectabilem, infideli suspectam. c. 4. V. Deum vero artificem reprehendi ab iis qui cutem medicaminibus unguunt, genas maculant, oculos collinunt. c. 5. VI. Male sibi auspicari, perniciemque reservare eas quæ, uti Germanæ et Gallæ, capillum croco vertunt, vel colamistros alieni capitis assuunt. c. 6 8. VII. Non a Deo, sed ab angelis peccatoribus esse vestium colores, aurique opera et lapillos. c. 9 11. VIII. Imo lenocinia formæ cum corporibus prostitutis conjuncta esse ex Scriptura constare. c. 12. IX. Denique lucere debere opera earum, discutiendas delicias quibus fidei virtus effeminari potest, cum tempore Christianorum tunc vel maxime ferro transigerentur. EDD. ex Pamelio.

CAPUT PRIMUM.

Ancillæ Dei vivi, conservæ et sorores meæ, quo **1316** jure deutor vobiscum, postremissimus⁽⁴⁰⁾ equidem meo jure conservitii et fraternitatis, audeo ad vos facere sermonem⁸⁷, non utique affectationis, sed affectioni procurans in causa vestræ salutis. Ea salus nec feminarum modo, sed etiam virorum, in exhibitione præcipue pudicitie statuta est. Nam cum omnes templum Dei simus, illato in nos et consecrato Spiritu sancto, ejus templi ædituus et antistes⁸⁸ pudicitia est, quæ nihil immundum nec profanum⁽⁴¹⁾ inferri sinat, ne Deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed modo nos non de pudicitia, cui indicendæ et exigendæ⁽⁴²⁾ sufficiunt instantia ubique divina præcepta, verum de pertinentibus ad eam, id est qualiter vos incedere oporteat.

A Pleræque enim, quod ipsum mihi utique [reprehendendo in omnibus] reprehendere Deus permittat, aut ignorantes simpliciter aut dissimulantes audacter ita ingrediuntur, quasi pudicitia in sola carnis integritate et stupri aversione consistat, nec quidquam intrinsecus opus sit, de cultus et ornatus dispositione. Sed enim perseverant in pristinis⁸⁹ studiis formæ et nitoris, eandem sui speciem⁹⁰ circumferentes, quam feminæ nationum⁽⁴³⁾, a quibus abest conscientia veræ pudicitie, quia nihil verum in his, qui Deum nesciunt præsidem et magistrum veritatis. Nam etsi qua in gentilibus pudicitia credi potest, usque adeo eam imperfectam et inconditam constat, ut licet in animo aliquatenus tenax sui agat, in habitus tamen licentia sese dissolvat⁽⁴⁴⁾, pro perversitate **1317** gentilium appetendo⁹¹, cujus rei, devitat effectum. Quota de-

Variæ lectiones.

⁸⁶ *Hujus libri loci a Rigaltio ex auctoritate cod. Agob. mutati sunt, ut videatur iste prope novus factus esse. Inde in seqq. præcipuam scripturæ varietatem ita annotavimus, ut Rigaltio novam recensionem tribueremus. Semleri nomine scripturam receptam indicoremus.* LEOPOLD. ⁸⁷ *Seml. postremissimus omnium, qui de meo jure — ad nos verba ista facere, non utique affectationi (Rig. affectionis) sed, etc.* ⁸⁸ *Rig. æditua et antistita.* ⁸⁹ *W. Sed. e. p. in pristinis delevit Rig.* ⁹⁰ *Ita Wouwer. ; Seml. eandem sui circ. ; Rig. eamd. superficiem circ. Seml. dissolvat propter veritatem (al. pr. vanitatem) gentilium, solatium appetendo, etc.*

Commentarius.

(39) Hoc secundo de cultu feminarum opusculo multa de primo tractantur uberius, nova etiam non pauca proferuntur utilius, plena omnia spiritus Christiani sublimioris. Ea vero mendis hactenus inquinata in splendorem nativum sic redeunt, ut prope nova haberi debeant. Sunt tamen in ipsis emendationibus pervidenda quædam, quæ non nisi attentissimi discernant. Itaque indicinæ pretium fuerit. RIG.

(40) *Postremissimus.* Superlativus usurpatus a Gellio. Legit postea Rigaltius *equidem meo jure*, id est, jure quod ei competebat ut scriberet ad feminas, quoniam frater erat et conservus. LE PR. — Melius forsitan legeris: *Et quidem meo jure.* EDD.

(41) *Quæ nihil immundum nec profanum.* Hoc in suum tractatum transtulit Cyprianus martyr. «Deusque, inquit, operam, ne quid immundum et

profanum templo Dei inferatur: ne offensus sedem, quam inhabitat, derelinquat.» RHE.

(42) *Cui indicendæ et exigendæ, etc.* Quibus scripturis indicta sit pudicitia, videre est lib. de *Pudicitia*, tum Auctoris, tum B. Cypriani. Atqui illud mihi reprehendo, dandi casu dictum esse adnotat Rhenanus, hoc est, digno qui reprehendar. Ego vero ex mss. 3. Vatic. lego: *Sed enim perseverant, prs perseverant; et: formæ et nitoris sui,* cum Latino, *eandem nempe formam circumferentes.* PAM.

(43) *Feminæ nationum.* Quid de istis loquar? anne illæ pudicæ? Angylæ (natio est) feminas suas primis noctibus nuptiarum adulteriis cogunt parere, mox ad pudicitiam legibus astringunt (narrat Solinus in Polyhist.). Longum esset de reliquis sermonem facere. LAC.

(44) *In habitus tamen licentia sese dissolvat.* In antiquissimo exemplari legitur: «In ambitus licen-

nique est, quæ nec placere quidem extraneis concupiscat (45)? quæ non velit idcirco se expingere (46), ut neget appetitum ⁶²? Quamquam ethoc gentili pudicitia familiare sit non delinquere, attamen velle; vel etiam nolle, attamen non denegare. Quid mirum? perversa sunt omnia, quæ a Deo non sunt. Videant igitur, quæ non totum bonum obtinendo facile et quod obtinent malo commiscent. Vos ab illis, ut in cæteris, incessu quoque devertere necessarium est, quoniam perfectæ esse debetis, sicut Pater vester qui est in cœlis.

CAPUT II.

Perfectæ autem, id est. Christianæ pudicæ ⁶³, appetitionem sui non tantum non appetendam, sed etiam execrandam vobis sciatis: primo quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatore libidinis scimus; quid igitur in te excitat malum istud? Quid invitas, cujus te profiteris extraneam? Tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quæ nonnunquam quod Deus a suis abigat instando perficiunt, certe vel spiritum scandalo permo-

vent (47). Debemus quidem ita sancte et tota fidei substantia incedere, ut confessæ et securæ simus de conscientia nostra optantes perseverare id in nobis, non tamen præsumentes **1318** Nam qui præsumit, minus veretur, minus præcavet, plus periclitatur ⁶⁴. Timor fundamentum salutis est, præsumptio impedimentum timoris (48). Utilius ergo, si speremus non posse delinquere, quam si præsumamus non posse; sperando enim timebimus, timendo cavebimus, cavendo salvi erimus; contra si præsumamus neque timendo neque cavendo, difficile salvi erimus. Qui securus agit, non est sollicitus, non possidet tutam et firmam securitatem. At qui sollicitus est, is vere poterit esse securus. Et de suis quidem servis Dominus pro misericordia sua curet, ut etiam præsumere illis de bono suo feliciter liceat. Quid autem alteri periculo sumus? quid alteri concupiscentiam importamus? quam si Dominus ampliando legem a facto stupri non discernit in pœna ⁶⁵, nescio an impune habeat, quæ alicui fuerit causa perditionis (49). Perit enim ille simul in tua forma, si concupierit ⁶⁶, et admisit jam in animo, quod con-

Variæ lectiones.

⁶² *Rig.* quæ non vel idcirco se expingi curet? et neget appetitum? ⁶³ *Rig.* quoniam perfectæ i.e. Chr. pudicitia, app. etc. *cæteris verbis omissis.* ⁶⁴ *Rig.* Nam qui præsumit, minus jam veretur; qui minus veretur minus præcavet qui minus præcavet plus periclitatur. ⁶⁵ *Cod. Agob.* quasi Deus non ampliando legem a facto stupri concupiscentiam non discernat in pœna. ⁶⁶ Simul ut tuam formam concup. *Rig.*, qui etiam delevit vv. quæ sequuntur, et admisit — concupivit.

Commentarius.

tias sese dissolvat.» Quod explicari non incommode videatur, si quis hic *ambitum* dici velit, quod supra Tertullianus ipse *superficiem* dixit, corpus videlicet, atque ipsius corporis ornamenta, quæ animum ambiunt et vestiunt. De pudicitia Christiana disserit, eamque gentili perfectiorem esse oportere ostendit. Itaque gentilem pudicitiam adeo perversam esse ait, ut licet animus tenax in pudicitia nunquam violandæ proposito perseveret, ipsa tamen pudicitia in corporis excolendi exornandique licentias ita sese dissolvat et frangat, ut rem appetat cujus devitat effectum, hoc est, placere appetat, et adolescentium post se suspiria trahere gaudeat, cum tamen alienæ libidini, quam ipsa excitavit, succumbere nolit. *RIG.*

(45) *Quota denique est, quæ ne placere quidem extraneis concupiscat.* Quota est, inquit, pudicarum hodie Christianarum, quæ tam austera sit et serio pudica, ut ne placere quidem extraneis concupiscat? quæ non curet se expingi et exornari, vel idcirco, ut iis placeat? Quota denique est, quæ negare velit, aut quam non pudeat negare se unquam fuisse appetitam? quamquam ea sit et gentilium pudicitia. ut non quidem delinquant, attamen eo se habitu exhibeant, ut velle videantur quod nolint; sis incedant, ut incessu ipso cultuque non denegent quod promittunt impudicæ. Tum ingerit: Quid mirum? perversa sunt omnia quæ Dei non sunt. *RIG.*

(46) *Quæ non velit idcirco se expingere.* Arguit hic medicamenta et fucum quem adhibebant mulieres ut nitorem sibi conciliarent, atque in eo, ut habet Clemens Alex., *Pædag.* III, cap. 2, rerum omnium opificem reprehendere videntur, qui non satis pulchritudinis largitus sit. *LE PR.*

(47) *Certe vel spiritu scandalum permovent* (ita *RIG.*). Spiritum concutiunt, inquietant. Etenim

spiritum Dei habent fideles seu sancti. Itaque si quid admittant a malo, spiritum Dei permovent, spiritum, quem a Domino sumpsere, sæcularis rei gratia concutiunt. « Lata atque diffusa est operatio mali, multiplicia spiritus incitamenta jaculantis; » sic ipse Tertullianus loquitur, lib. *de Patientia* et lib. *de Spectaculis*. « Deus, inquit, Spiritum sanctum, utpote pro naturæ bono tenerum et delicatum, tranquillitate, et lenitate, et quiete, et pace tractare præcepit. « Idcirco placuit Eliberini concilii Patribus cereos per diem in cœmeterio non incendi, can. 33: « Inquietandi enim spiritus sanctorum non sunt. » Inquietantur autem ritu profano et gentili. Nam per noctem quidem nulli, opinor, grave aut molestum fuerit, cum sit plane, et luminis solatio, et pudicitia testimonio necessarium. De cereis et lucernis per diem accensis nonnulla observabimus lib. II *ad Uxorem*, ad illud: « Et procedet de janua laureata et lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum. » *RIG.*

(48) *Præsumptio impedimentum timoris.* Argumentum hoc, quam necessarius sit timor Dei ad salutem consequendam, tractat Prosper Aquitan. lib. III *de Vita contempl.* cap. 11; ubi etiam loquitur de timore cum oppositione ad præsumptionem, ut hic Tertullianus; ait enim homines cessare a timore Dei, illectos spe præsumptæ impunitatis. *LAC.*

(49) *Quam si Deus, ampliando legem, a facto stupri non distinguat in pœna, nescio an impune habeat quæ alicui fuerit causa perditionis.* Ampliavit legem Christus eum ait: *Audistis quia dictum est antiquis: Non mœchaberis. Ego vero dico vobis: Quicumque aspicit mulierem ut concupiscat, etc.* *RIG.*

— *Non ampliando legem.* Sic lib. *de Orat.* « Exiade

cupivit, et facta es tu gladius illi (50). Ut ⁶⁷ a culpa vaces, ab invidia non liberaberis; ut cum in alicujus agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non contingit ⁶⁸; dum rus tamen ejus ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant? Ubi est ergo: Diliges proximum tuum sicut te ipsum; nolite vestra tantum curare ⁶⁹, sed alterius? Nulla enuntiatio Spiritus **1319** sancti ad præsentem tantum materiam et non ad omnem utilitatis occasionem dirigi et suscipi debet ⁷⁰. Cum igitur et nostra et aliorum causa versetur in studio periculosissimi decoris, jam non tantum confictæ et elaboratæ pulchritudinis ⁷¹ suggestum (51) recusandum a vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum dissimulatione et incuria, ut proinde oculorum incuribus molestum. Nam etsi ^B accusandus decor non est, ut felicitas corporis, ut divinæ plasticæ accessio (52), ut animæ aliqua vestis urbana ⁷²; timendum tamen est vel propter injuriam et violentiam spectatorum, quæ ⁷³ etiam pater fidei Abraham in uxoris suæ specie pertimuit, et sororem mentitus Saram (53) ⁷⁴ salutem contumelia redemit.

CAPUT III.

Nunc non sit timenda dignitas formæ, ut nec possidentibus gravis, nec appetentibus exitiosa, nec conjunctis periculosa; non exposita tentationibus, non circumdata scandalis existimetur: ^C sufficit, quod angelis Dei (54) non est necessaria.

Variæ lectiones.

⁶⁷ Rig. gladius illi, ut etsi a culpa vaces, ab inv. n. libereris. ⁶⁸ Rig. continget; Seml. constringit, dum res tamen etc. ⁶⁹ Seml. nolite vestra curare. ⁷⁰ Seml. potest. ⁷¹ Seml. libidinis. Fr. Junius cupidinis. ⁷² Sic Gelen. et ed. Fran.; Rig. vestis bona; Seml. vestitus bona. ⁷³ Rig. viol. sectationem, quam etc. ⁷⁴ Cod. Agob. et Isaac sororem ementibus Rebeccam. ⁷⁵ Rig. castitate, laudes corporis gloriam licet? ⁷⁶ Rig. Sanctæ feminae, si natur. speciosæ, non adeo sit occasio, certe si fuerit, non adjuvare, sed etiam impedire debet.

Commentarius.

aperte Dominus, ampliandam legem, iram in fratrem homicidio superponit. » Eodemque sensu lib. de Monog. dixit: « Quæ ad justitiam spectant, non tantum reservata permaneant, verum et ampliata. » RIG.

(50) *Facta es tu gladius illi.* Cyprianus lib. de Hab. Virg.: « Ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, velut gladium te et venenum ejus videntibus præbeas. » RIG.

(51) *Elaboratæ pulchritudinis suggestum.* Non solum de coma verba hæc accipienda, sed de totius corporis ornatu, per *suggestum* vero apparatus intellige. LE PR.

(52) *Ut divinæ plasticæ accessio.* Cyprianus martyr de habitu virginum: « Quod opus Dei et factura ejus et plastica adulterari nullo modo debeat. » RHEN.

(53) *Et sororem mentitus Saram.* In exemplari legitur: « Et Isaac sororem ementitus Rebeccam. » RIG.

— *Et sororem mentitus Saram* Multorum exercuit ingenia locus hic; qui enim mendacii patrocinium susceperunt, hoc loco vere abutuntur, et in suum sensum detorquent. Hac de re consulendus B. Augustinus lib. de Mendacio, ad Censentium, et lib.

Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulchritudo, quia proprie usus et fructus pulchritudinis luxuria, nisi si quis aliam messem decori corporis arbitratur. Illæ sibi formositatem et datam extendant et non datam conquirant, quæ quod ab illa flagilatur, sibi quoque præstare se putant, cum alteri præstant (55). Dicit aliquis: Quid ergo non, et exclusa luxuria, et admissa castitate, laude formæ sola frui et de bono corporis gloriari licet ⁶⁵? Viderit, quem juvat de carne gloriari. Nobis autem primo quidem nullum gloriæ studium, quia gloria exaltationis ingenium est. Porro exaltatio non congruit professoribus **1320** humilitatis ex præscriptis Dei. Deinde si omnis gloria vana et stuporata (56), quanto magis quæ in carne nobis duntaxat! Nam etsi gloriandum est, in spiritus bonis, non in carne, placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus; in quibus operamur, illis et gaudeamus; de his gloriam carpamus, de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus etiam in carne, sed cum propter Christum lacerata duraverit, ut et spiritus in ea coronetur, non ut oculos ut suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito et non habentes fastidiatis, et habentes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa, non adeo sit occasio; certe si fuerit, non ignorare, sed etiam impedire se debet ⁷⁶.

CAPUT IV.

Quasi gentilibus dicam, gentili et communi omnium præcepto alloquens vos, solis maritis vestris

XXII, adv. Faustum. LE PR.

(54) *Angelis Dei.* Fidelibus, sanctis. RIG.

(55) *Illæ sibi formositatem, et datam extendant, et non datam requirant, quæ, quod ab illa flagilatur, sibi quoque præstare se putant, quod alteri præstant.* Quæ sic interrogantis accentu legenda sunt, ut si diceret: Nonne pudeat Christianas, nativum sibi formæ decus augere, vel si desit, arte mendacioque supplere quæ quod ab ea pulchritudine flagilatur, nempe vehementioris libidinis incendium, ac per hoc animæ perniciem, sibi quoque præstare se putant, quia alteri præstant? Sane si vere sunt Christianæ; haud aliter secum putabunt. RIG. — Ut mihi vero videtur, locum hic non habet interrogatio, sed ea quæ a rhetoribus dicitur concessio: solas nempe posse formositatis habere curam, quæ carnis opera non minus sibi, quam alteri præstare velint, id concedit Tertullianus. EDD.

(56) *Si omnis gloria vana et stuporata.* Stuporata dicit pro stolidia et hebeti. Quo sensu dixit Catullus, « Talis iste meus stupor nil videt, nihil audit. » Ipse Tertullianus, libro superiore, ubi de lapillis et calculis. « Solum hunc mulierum stuporem ædificare noverunt. » RIG.

placere debetis (57). In tantum autem placebitis A
eis, in quantum alteris placere non curaveritis.
Securæ estote, benedictæ; uxor nulla deformis est
marito suo; satis placuit, cum electa est, seu mo-
ribus, seu forma commendata. Ne qua vestrum
putet, si temperaverit a compositione sui, se ⁷⁷
odium et aversionem maritorum prosecuturam.
Omnis maritus castitatis exactor est; formam vero
fidelis non expostulat, quia non iisdem bonis, quæ
gentiles putant, capimur; infidelis contra etiam
suspectam habet, vel propter illam sceleratam in
nos opinionem ⁷⁸ gentilium. Cui ergo pulchritudi-
nem tuam nutris? Si fidelis, non exigit; si gentilis,
non credit ⁷⁹. Quid gestis aut suspecto aut non de-
sideranti placere?

1321 CAPUT V.

Hæc utique non ad crudam in totum et ferinam
habitudinem insinuandam ⁸⁰ vobis suggeruntur;
nec de bono squaloris et pædorissuademus ⁸¹, sed de
modo et cardine et justitia corporis excolendi (58).
Non supergrediendum ultra quam simplices et
sufficientes munditiæ concupiscunt, ultra quam
Domino placet. In illum enim delinquunt, quæ
cutem medicaminibus unguunt ⁸², genas rubore
maculant oculos fuligine (59) collinunt ⁸³. Displicet
nimirum illis plastica Dei (60), in ipsis redarguunt ⁸⁴,
reprehendunt artificem (61) omnium. Reprehen-
dunt enim, cum emendant, cum adjiciunt, utique
ab adversario artifice sumentes additamenta ista,
id est diabolo ⁸⁵. Nam qui corpus mutare mon-

straret, nisi qui et hominis spiritum malitia trans-
figuravit? Ille indubitate hujusmodi ingenia con-
cinnavit, ut in nobis quodammodo manus Deo in-
ferret (62) ⁸⁶. Quod nascitur, opus Dei est; ergo
quod fingitur ⁸⁷, diaboli negotium est. Divino operi
Satanæ ingenia superducere quam scelestum est!
Servi nostri ab inimicis nostris nihil mutuuntur,
milites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt.
De adversario enim ejus, in cujus manu sis, aliquid
usui postulare, transgressio est. Christianus a
malo illo adjuvabitur in aliquo? nescio an hoc
nomen ei perseveret. Erit enim ejus, de cujus
doctrinis instrui concupiscit. Quantum autem a
vestris disciplinis et professionibus aliena sunt,
quam indigna nomine Christiano faciem fictam
gestare, quibus simplicitas omnis indicitur; effigie
mentiri, quibus lingua non licet; apertere, quod
datum non sit ⁸⁸ (63), quibus alienum abstinentiam
in specie exercere, **1322** quibus studium pudici-
tiæ est ⁸⁹! Credite, benedictæ, quomodo præcepta
Dei custodietis, liniamenta ejus in vobis non cu-
stodientes?

CAPUT VI.

Video quasdam capillum croco vertere; pudet
eas etiam nationis suæ, quod non Germanæ aut
Gallæ sint procreatæ; ita patriam capillo transfe-
runt ⁹⁰; male ac pessime sibi auspicantur flammeo
capite (64), et decorum putant, quod inquinant.
Atquin et detrimentum crinibus medicaminum
vis inurit et cerebro perniciem, etiam cujuslibet

Varie lectiones.

⁷⁷ Particulam se hic inserendam putavimus. Leop. ⁷⁸ Rig. vel ex illa scelerata in nos opinione. ⁷⁹ Rig. si infideli, simplicem non credit. ⁸⁰ Rig. non in crudam — insinuanda, etc. ⁸¹ Seml. de bono corporis squalorem, sed de putoris suad. ⁸² Rig. urgent. ⁸³ Ita ed. Fran. et all.; Seml. colligunt Rig. porrigunt. ⁸⁴ Rig. in ipsis se nimirum arguunt. ⁸⁵ Rig. additamenta. Is est diabolus. ⁸⁶ Rig. ut in vobis pareat manus vos quodammodo Deo inferre. ⁸⁷ Rig. infligitur (ἐμπλάττεται). ⁸⁸ Cod. Agob. quod ad tuum non sit. ⁸⁹ Rig. quibus alieni abstinentia traditur? adulteriam in sp. ex.; qu. st. pud. sit? ⁹⁰ Rig. ita jam capillos transf.

Commentarius.

(57) *Solis maritis vestris placere debetis.* Ironiam C
hic non agnosco quam putat Rhenanus: sensum esse existimo, Tertullianum severioris disciplinæ oblitum permittere feminis ut ornatiores paulisper incedant, modo ne id alio animo faciant, quam ut maritis placeant. Sic enim Clemens Alexandr. indulgere videtur. *Pædagog.* ut, iis quæ maritis minus continentibus nupserunt.

(58) *Justitia corporis excolendi.* Sic libro de *Pallio*, justitiam pallii dixit, pro pallio bene convenienti, bene sedenti, et supra colorem injustum. Rig.

(59) *Oculos fuligine.* Stibio, πλατυοφθάλμω. Sic supra, illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia producuntur. Rig.

— *Oculos fuligine porrigunt.* Forte perlinunt. Καλλιλέφαρον intelligit quo ad palpebrarum venustatem utebantur. Apud Petronium, « corymbio domine pueri adornat caput, imo supercilia etiam profert de pixide. » Mart. lib. ix, epigr. 38, « et lateas centum condita pixidibus. » Juvenalis . . . D
« Ille supercilium madida fuligine tinctum, obliqua producit acu. » Uxorem suam laudat Philostratus in epist. quod fuco genas non inficeret, neque inter picturatas mulieres adscriberetur, sed inter vere pulchras. Clementi Alex. et veteribus, ut est

apud Athenæum, lib. xv, ὀφθαλμοῦς ὑπογράφεισθαι est illud de quo hic igitur. LE PR.

(60) *Plastica Dei.* Cyprianus: *Opus Dei, et factura ejus, et plastica adulterari nullo modo debet.* Rig.

(61) *Reprehendunt artificem,* etc. Tantum Tertulliano displicuit φιλοκοσμητα, ut ipsius artificem diabololum asserere non veretur: cum enim quod nascitur Dei sit, sequitur diaboli opus esse quod affingitur. Monuit etiam injuriam Deo fieri, cum ejus opus extraneo fuco et emendicato nitore ornatur. LE PR.

(62) *Manus Deo inferret.* Cyprianus: « Manus Deo inferunt, quando id quod ille formavit, reformare et transfigurare contendunt. » Rig.

(63) *Appetere quod datum non sit.* Vetus codex: *Quod ad tuum non sit.* Rig.

(64) *Pessime sibi auspicantur flammeo capite.* Sic, l. i ad *Uxor.*: « Ignis illius inextinguibilis maginem tractant, auspicia pœnæ suæ. » Cyprianus: « Malo præsagio futurorum capillos jam tibi flammeos auspicaris. » Hieron, ad Lætam: « Nec capillum inrufes, et ei aliquid de gehennæ ignibus auspicaris. » Rig.

sinceri humoris assiduitas reservat, tum solis animando simul et siccando capillo (65) exoptabilis ardor ⁹¹. Quis decor cum injuria? quæ cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingeret, ut in aram? Quodcumque enim immundo spiritui excremari solet, id nisi probis et necessariis et salutaribus usibus adhibeatur, ad quod creatura Dei prospecta est, sacrificium videri potest. Sed enim Dominus ait: Quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro (*Matth.* v, 36)? Itaque revincunt Deum; ecce, inquiunt, pro albo vel atro flavum facimus gratia faciliorem; quamvis et atrum ex albo conantur facere, quas pœniteat ad senectam usque vixisse. Pro temeritate! erubescit ætas exoptata votis (66), furtum confitetur ⁹², adolescentia, in qua delinquimus, suspiratur, occasio gravitatis interpolatur. Absit a sapientiæ filiabus stultitia tanta. Senectus, cum plus occultari studuerit, plus detegitur ⁹³. Hæc est æternitas nostra de capitis juventute ⁹⁴. Hanc incorruptibilem habemus semper induere ad domum Domini, **1323** quam ἀκακία pollicetur ⁹⁵ (67). Bene properatis ad Dominum, bone fe-

stinatis excedere de isto iniquissimo sæculo, quibus in fine ⁹⁶ appropinquare deforme est.

CAPUT VII.

Quid enim tanta ornandi ⁹⁷ capitis operositas ad salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, molo elisis? Aliæ gestiunt in cincinnis ⁹⁸ coercere, aliæ, ut vagi et volucres elaborantur, non bona simplicitate. Affigitis præterea nescio quas enormitates (68) sutilium ⁹⁹ atque textillum capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capiti et operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum. Mirum, quod non contra Domini præcepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adjicere posse pronuntiatum est. Vos plane adjicitis ad pondus collyrias (69) quasdam ¹ vel scutorum umbilicos cervicibus adstruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat **1324** inquinamenti, ne exuvias alieni capitis, forsitan immundi, forsitan nocentis et gehennæ destinati, sancto et Christiano capiti supparetis. Imo omnem hanc ornatus servitatem a libero capite propellite. Frustra labo-

Variæ lectiones.

⁹¹ *Rig.* ardor nocet. ⁹² *Rig.* conficitur. ⁹³ *Rig.* detinetur. ⁹⁴ *Rig.* æt. vera de capilli juv. ⁹⁵ *Rig.* Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. ⁹⁶ *Latinus* in finem. *Rig.* ad finem propinquare. ⁹⁷ *Rhen. e eod. Gorz.* ornandi; *alii*, ordinandi. ⁹⁸ *Al.* in cincinnos. ⁹⁹ *Semt.* simplicitate custoditis. Præterea — sutilium, etc. *Vv.* sutilium atque text. *desunt in ed. Rig.* ¹ *Rig.* colluras quas. etc. *Alii*, collyridas quas. — *Scaliger*, sputorum umbilicos (πομφόλυγας).

Commentarius.

(65) *Solis ardor animando cap.* Animando, colorando, ut *animatæ fruges*, Lucretio, et *animata exta*. Arnobio. *RIG.*

(66) *Erubescit ætas exoptata votis.* Q. Sere-nus:

Quos pudet ætatis longæ, quos sancta senectus
Offendit, cupiunt properos abscondere canos,
Et nigrum crinem fucis simulare doloso, etc. *RIG.*

(67) *Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novum hominem quem monarchia pollicetur.* Vel si magis placeat, et mihi quidem certe magis placet, « Ad novam domum quam monarchia pollicetur. » Sic autem emendavimus ad veteris scripturæ vestigia, quæ in Agobardi libro cernuntur hujusmodi: « Hanc incorruptibilitatem habemus semper induere ad novum dum qua monarchia pollicetur. » Succenset feminis Christianis, quæ circa corporis ornatum nimis occupatæ parum meminerant Apostoli ad multo præstantiorem corporum nostrorum apud Deum gloriam provocantis. Alludit autem ad illa Pauli I ad Cor., xv, et II, cap v, jubentis Christianos bene resurrectione sperare, quæ mortalia corpora superinduet immortalitate. Tunc enim futurum ut beatorum animæ ad corpora redeant sua, tanquam ad domicilia nova; quippe jam æterna; quippe superinduta immortalitate, tanquam vestimento novo, nullis unquam posthæc ætatibus deterenda. Ait igitur, frustra occultari senectutem, quæ quo magis premitur, eo magis erumpit; quo plus occultatur, plus accusatur. Dein cum indignatione simul et risu, « Hæc est, inquit, æternitas vera, de capilli juventute. Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. » Monarchiam dicit, Deum optimum maximum, sanctissimæ Trinitatis unitatem, quo sensu vocabulum istud frequentissime usurpavit

adversus Praxeam disputatione. Hæc certissima est loci depravatissimi scriptura. Nec jam moveor illa codicis Divionensis aut Pithœani cunctis hætenus editionibus receptissima: « Ad domum Domini quam acacia pollicetur. » Quamvis acaciam Plinius et medici describant spinæ genus in Ægypto, Cappadocia et Ponto, unde succus sive gummi tanta ad spissandum vi, ut gallæ vicem præbeat coriariorum officinis, adscitam et mulierum fucis, adstringendæ cutis lavitati, et rugis inducendis, atque etiam capillo tingendo; δυνάμιν ἔχει στοπτικὴν μελλομένη δὲ καὶ τρίχας, inquit Dioscorides, et Marcellus, inter medicamenta quæ capillo nigrando et incrispando dictari ætate sua solebant, acaciæ meminit. Verum hæc neque Apostoli, neque Tertulliani sententiæ conveniunt satis. Minime autem quæ de innocentia, quam Græci ἀκακίαν dicunt, Rhenanus, Pamelius et alii tentavere, codicis subvetusti depravatione decepti. *RIG.*

(68) *Nescio quas enormitates.* De galero seu galericulo id intellige, quem ob capillorum raritatem adhibebant tam viri quam mulieres, adjectis pillis huscamanis: ea autem industria capiti conglutinatus erat, ut naturalis, non ascititia coma videretur. De eo Juven. Sat. 6:

Sed nigrum flavo crinem abscondente galero. *LE PR.*

(69) *Collyrias quasdam.* Collyridas habent alii codices. Est autem collyris placentæ genus, figura rotunda, adeo ut idem esse videatur ac umbilicus in scutis. Juvenalis Sat. 6:

Sed quæ mutatis inducitur, atque fovetur
Tot medicaminibus, coctæque siliginis offas
Accipit, et madidæ facies dicitur an ulcus?

Magnus Scaliger legebat *sputorum umbilicos*, hoc est bullas et pompholygas corii quod inducebatur. *RIG.*

ratis ornatæ videri, frustra peritissimos quosque A structores capillaturæ (70) adhibetis. Deus vos velari jubet, credo, ne quarumdam capita videantur. Atque [utinam miserrimus ego] in illo die Christianæ exsultationis [vel inter calcanea (71) vestra caput olevem²] videbo, an cum cerussa et purpurisso et croco et in illo ambitu capitis resurgatis, an taliter expictas angeli in nebula sublevent obviam Christo. Si nunc bona et Dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus et sua loco agnoscent. Sed non potest resurgere, nisi caro et spiritus solus ac purus; damnata sunt igitur, quæ in carne et spiritu non resurgunt, quia Dei non sunt. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos Deus tales videat, quales tunc videbit.

1325 CAPUT VIII.

Videlicet nunc et vir, et sexus æmulus feminas a suis depello (72). An et nobis quædam respectu obediendæ gravitatis³ (73) propter metum debitum Domino detrahuntur, siquidem et viris propter feminas, ut feminis propter viros, vitio naturæ ingenta est placendi voluntas, propriasque præstigiæ formæ et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius cædere, intervellere (74), circumradere (75),

B

CAPUT IX.

Quamobrem erga vestitum quoque et reliqua compositionis vestræ impedimenta (77) proinde vobis curanda est amputatio et decussio redundantioris nitoris (78). Nam quid prodest, faciem quidem frugi et expeditam et simplicitatem condignam divinæ disciplinæ exhibere, cætera vero corporis faciniosis (79) quasi non abutamur; præterit enim, inquit, habitus; 1326 pomparum et

Variæ lectiones.

² Vv. *uncinis inclusa a manu librarii male sedula videntur illata esse.* ³ *Rig. e cod. Agab. abeundæ gratuitatis. Lat. obeundæ gravitatis.* ⁴ *Rig. et decolorare.* ⁵ *Rig. distingere. Rig. per lux. occasionem o. i. ut. ot. aut. hostilia recus.*

Commentarius.

(70) *Frustra peritissimos quosque structores capillaturæ.* Illi peculiari volabulo *cosmetæ* dicebantur. Glossæ veteres: Κοσμητής, ornamentarius, ornator. Juvenalis: *Ponunt cosmetæ tunicas.* Et puellæ in eum usum adhibitæ; nam et in glossis legimus κοσμητριάς, ornatrices. Ulpianus l. item legato de leg. III. ubi de iis quæ uxoris causaparata dicuntur. Item legato contuentur mancipia, puta lecticarii qui solam matremfamilias portabant: item mancipia alia, puellæ fortassis, quæ sibi comas mulieres exornant, sic enim legendum videtur. RIG.

— *Structores capillaturæ.* Hæc vex structor, absolute, de rebus variis accipitur: aliquando pro ferculorem compositore, ut ait Servius, et apud Petromum in cœna Trimalcionis, « proprium convenientemque materiæ structor imposuerat cibum; » aliquando pro ferculorum scissore, ut Juven. Sat. v:

Structorem interea, ne qua indignatio desit,
Saltantem spectas, et chironomanta volanti
Cultello, donec peragat dictata magistri
Omnia, nec minimo sane discrimine refert
Quo gestu lepores, et quo gallina secetur. LE PR.

(71) *Inter calcanea.* Mira humilitas.

(72) *Feminas a suis depello.* Quasi a dotibus suis, a bonis suis et propriis, cultu et ornatu. RIG.

(73) *Respectu obeuntur gravitatis.* Innuit Tertullianus non leviora censura viros, quam feminas, notari merito posse, qui, cum gravitatem Deo præsentem deberent, ipsi per luxuriæ vacationem, vel propria formæ præstigiæ, alteri sexui placere niterentur. EDD.

(74) *Intervellere.* Nimiam illam venustatis et juventutis affectationem insectatur, qua volsellis pilos avellebant ut læviores viderentur, quod in

nostris etiam hominibus carere facile esset. LE PR.

(75) *Circumradere.* Optime Rigaltius, cum cæteri vulgo legant *circumdare*, in quo interpretando mirum quam æstuant. Lacerda et Pamelius erudite quamplurima adducunt ut pravam lectionem explicent. LE PR.

(76) *Pudicitiam sine instrumento suo.* Instructior est pudicitia, quæ gravitatem habet comitem. RIG.

(77) *Et reliqua compositionis vestræ impedimenta.* Per impedimenta hic intelligit totam illam cultus muliebris suppellectilem, quæ sarcinæ cujusdam instar est. Sic, lib. priori: « Ideo omnia ista damnata, et mortuæ mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta. » RHEN.

(78) *Decussio redundantioris nitoris.* Ad elegantiam exprimendam vox *nitor* apprima est, teste Casperio in Statium. Horat.: « Ex nitido fit rusticus. » Statius in Protrept. Crispini, et in Sylvio, item Martialis. Vel hoc dicit propter amatores feminarum; solemne enim Latinis hujusmodi amatores nitidos dici. Plautus Casina: « Qui postquam amo Casinam, magis niteo, » et Juvenalis: « Hilaris nitidique vocantur. » Quod monuit Taubmanus. Sed unde decussio? an a vento imminente qui flosculos omnes in terram prosternit? Crediderim dicente Tullio, II Off.: « Ficta omnia, et leniter tanquam flosculi decidunt. » Qui tropus invenitur in epist. Jacobi cap. 1, ubi Καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, *Et flos ejus decidit.* Ab hoc itaque Tertullianum sumpsisse metaphoram existimo. LAC.

(79) *Laciniosis pomparum,* etc. Hoc est variis et redundantibus; hoc verbo etiam alibi usus est. RHEN.

deliciarum ineptiis occupare? Hæ pompæ quam de proximo curent luxuriæ negotium et obstrepant pudicitie disciplinis dignoscere in facili est, quod gratiam decoris cultus societate prostituunt: adeo, si desint, irritam et ingratham reddunt, velut exarmatam⁷ et naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitoris quasi de suo gratiam supplet. *Ætates* denique requietas jam et in portum modestiæ (80) subductas splendor et dignitas cultus avocant et severitatem appetitionibus inquietant, compensantibus scilicet habitus irritamentum pro frigore ætatis (81). Ergo, benedictæ, primo quidem ut lenones et prostitutores vestitus et cultus ne in vos admiseritis; tum si quas vel divitiarum [suarum] vel natalium vel retro dignitatum ratio compellit ita pompaticas progredi, uti sapientiam⁸ consecutæ temperare saltem ab hujusmodi curate, ne totis habentis licentiam usurpetis prætextu necessitatis. Quomodo enim humilitatem quam Christiani profitemur, implere poterimus⁹, non repastinantes divitiarum vestrarum vel elegantiarum usum, quæ ad gloriam faciunt? Gloria autem exaltare, non humiliare consuevit. Non enim utemur nostris (82)? Quis autem prohibet uti? Secundum apostolum tamen, qui nos uti monet mundo isto, quasi non abutamur. Præterit enim, inquit, habitus hujus mundi (33). Et qui emunt, inquit, sic agant, quasi non possidentes. Cur ita? Quoniam præmiserat, dicens: Tempus in collecto est (I Cor. vii, 29-31). Si ergo uxores quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non habeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his instrumentis earum? Non enim et ita multi faciunt, et se spadonatu

A **1327** assignant propter regnum Dei (*Matth. xix* 12), tam fortem et utique permissam voluptatem sponte ponentes? Quidam¹⁰ ipsam Dei creaturam sibi interdiciunt, abstinentes vino et animalibus esculentis¹¹, quorum fructus nulli periculo aut sollicitudini adjacent; sed humilitatem animæ suæ in victus quoque castigatione Deo immolant. Satis igitur et vos usæ estis divitiis atque deliciis, satis dotum vestrarum fructum decidistis (84) ante notitiam salutarium disciplinarum. Nos sumus, in quos decurrerunt fines sæculorum. Nos destinati a Deo ante mundum in æstimationem temporum (85); tanquam¹² castigando et castrando, ut ita dixerim, sæculo erudimur a Domino. Nos sumus oircumcisio omnium et spiritalis et carnalis, nam spiritu et carne sæcularia circumcidimus¹³.

CAPUT X.

Nimirum enim Deus demonstravit succis herbarum et concharum salivis (86) incoquere lanas. Exoiderat illi, cum universa nasci juberet, purpureas et coccineas oves mandare: Deus et ipsarum vestium officinas commentus, quæ leves et exiles solo pretio **1328** graves essent; Deus et auri tanta opera produxit, complectendis et distinguendis lapillis, scrupulosa Deus auribus vulnera (87) intulit, et tanti habuit vexationem operis sui et cruciatus infantie tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis (88) cicatricibus grana nescio quæ penderent, quæ plane Parthi per omnia quæque sua.¹⁴ bullarum vice inserunt, quanquam et aurum ipsum, cujus vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire referunt gentilium litteræ. Adeo non veritate bona sunt, sed raritate; artibus

Variæ lectiones.

⁷ *Seml.* exornatum. ⁸ *Rig.* ut sap. non videantur consecutæ, temp. malum hujusmodi curate. ⁹ *Rig.* quam nostri profitentur, implere poteritis. ¹⁰ *Rig.* Numquid non aliqui. ¹¹ *Præter Rigaltium omnes*, exsulanter. ¹² *Rig.* in extimatione temporali. Itaque castig. ¹³ *Rig.* nam et in spiritu et in carne circumcidimus. ¹⁴ *Rig.* Parthi peronibus quoque suis bull. vice ins.

Commentarius.

(80) *In portum modestiæ.* Translatio est a navibus, quæ in tutam stationem ex alto mari subducuntur. RHEN.

(81) *Compensantibus scilicet habitus irritamentum pro frigore ætatis.* Ait feminas, ætate jam defervescente, corpora sua tanto studio curare et colere, ut appetitionem sui excitent: et si quid frigus ætatis red accendat. *RIG.*

(82) *Non enim utemur nostris?* Hæc sub feminarum persona querentium, quod a suis depellantur. *RIG.*

(83) *Præterit enim habitus hujus mundi.* Habitum dicit quod Paulus *σχημα*. *RIG.*

(84) *Satis dotum vestrarum fructus decidistis.* Hæc erant in libris hactenus editis depravatissima. Emendavimus ex Agobardino. Ait autem quasi ad universum genus feminarum: Vos femine, satis antequam inter homines Christus nominaretur, usæ estis divitiis atque deliciis: satis dotum vestrarum usuras, quæ maritorum commodis cedere debebant, ipsæ decidistis ac præceptis in omne luxuriæ, genus, in sumptus insanos: satis permisistis decerpi voluptarios fructus pulchritudinis,

qua dotatæ fueratis. Lusistis: satis est. Nunc inciderunt alia tempora; et majoris momenti negotia vos tenent: salutarium disciplinarum notitia nos alio vocat; ante ipsius mundi exordia destinavit nos Deus victuros in extimis temporibus, in extimatione temporali, hoc est, in fine temporum, quo tempore cogitandum nobis; non de terrenis ac momento perituris, verum de cælestibus ac perpetuo duraturis. *RIG.*

(85) *In extimatione temporali* (ut legit Rigaltius). In extremis temporibus, in fine sæculi. Extimationem hic eo intellectu percipi voluit, quo *extimavit*, libro de Corona: « Contactum in manibus extimavit. » *RIG.*

(86) *Concharum salivis* (ut idem legit). Non raro Plinius salivæ vocabulum usurpat pro humore et succo. Ac de purpuris et muricibus dixit, « Lentoris cujusdam cera salivant. » *RIG.*

(87) *Scrapulosa vulnera.* Unde gemmarum scrupuli penderent. *RIG.*

(88) *Ad ferrum nati corporis.* Natum ad ferrum corpus dicit, quod, simul ut natum est, ferro vulneratur, ima oricilla infantium pertusa. *RIG.*

autem per angelos peccatores, qui et ipsas materias prodiderunt, inductis (89), operositas (90) cum raritate commissam pretiositatem et ex ea libidinem possidendæ pretiositatis feminarum excitavit. Quod si iidem angeli, qui et materias ejusmodi et illecebras detexerunt, auri dico et lapidum illustrium et operas eorum tradiderunt, et jam ipsum calliblepharum (91) vellerumque tincturas inter cætera docuerunt¹⁵, damnati a Deo sunt, ut Enoch refert (92): quomodo placebimus Deo, gaudentes rebus illorum, qui iram et animadversionem Dei procaverunt? **1329** Nunc Deus ista prospexerit, Deus permiserit; nullam de conchylio vestem Isaias (III, 18 et seqq.) increpet, nullas lunulas reprobet, nullum botronatum retundat (93), tamen non ut gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, institutorem Deum solummodo existimantes, non etiam despectorem (94) institutorum suorum. Quanto enim melius²⁶ et cautius egerimus, si præsumamus, omnia quidem a Deo provisata tunc et in sæculo posita, uti nunc essent¹⁷, in

quibus disciplina servorum ejus probaretur, ut per licentiam utendi continentiae experientia procederet¹⁸. Nonne sapientes patresfamiliae (95) de industria quaedam servis suis offerunt atque permittunt, ut experiantur, an et qualiter permisis utantur, si probe, si modeste¹⁹? Quanto autem laudabilior, qui abstinerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam Domini? Sic igitur et Apostolus: Omnia, inquit, licent, sed non omnia ædificant²⁰ (I Cor. x, 25). Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur?

CAPUT XI.

Quæ autem vobis causa est exstructius prodeundi cum remotæ sitis ab his, quæ talium indigent? Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies gentilium nostis. Propter istos enim conventus et mutuam videre ac videri omnes pompæ in publicum proferuntur, ut aut luxuria negotietur aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica (96)

Variæ lectiones.

¹⁵ Inde a vv. Adeo non veritate, etc., secuti sumus recensionem Rigaltii, quia quæ a cæteris edita sunt intelligi nequeant. Leopold. ¹⁶ Rig. utilius. ¹⁷ Ita recte h. l. emend. Fr. Junius; cæteri, esset. ¹⁸ Rig. cont. experimenta procederent. ¹⁹ Rig. moderate. ²⁰ Rig. expediunt.

Commentarius.

(89) *Artibus autem per angelos peccatores inductis.* In excerptis Georgii Syncelli hæc ad hujusmodi artes pertinentia leguntur ex Zosimi Panopolitæ libro nono Imouth, sive Chimia, ad Theosebiam: Φάσκουσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ, ἥτοι βιβλοὶ, ὧ γύναι, ὅτι ἔστι τι δαιμόνων γένος ὃ γρηται γυναιξίν. Ἐμνημόνευσε καὶ Ἑρμῆς, ἐν τοῖς Φυσικοῖς, καὶ σγεδὸν ἅπας λόγος φανερός καὶ ἀπόκρυφος τοῦτο ἐμνημόνευσε. Τοῦτο οὖν ἔφασαν αἱ ἀρχαῖαι καὶ θεῖαι Γραφαὶ, ὅτι ἄγγελοι ἐπεθύμησαν τῶν γυναικῶν, καὶ κατελθόντες ἐδίδαξαν αὐτὰς πάντα τὰ τῆς φύσεως ἔργα ὧν χάριν προσκρούσαντες ἔξω τοῦ οὐρανοῦ, ἔμειναν, ὅτι πάντα τὰ πονηρὰ καὶ μηδὲν ὠφελούντα τὴν ψυχὴν ἐδίδαξαν τοὺς ἀνθρώπους. *Ferunt sacræ Scripturæ, o mulier, quiddam dæmonum genus feminis commisceri. Memorat et Hermes in Physica, et fere omnis sermo vulgaris arcanusque idem comminiscitur. Illud igitur narrant priscæ divinæque Scripturæ ab angelis nempe concupitas fuisse mulieres e quorum commercio didicisse quævis naturæ opera: quapropter dejectos angelos a cælo in perpetuum exsulasse, eo quod quælibet prava et animæ noxia homines edocuissent.* EDD. ex Rigalt.

(90) *Operositas.* Opus, manupretium. Utitur hoc vocabulo Irenæus, pro labore et ærumna, lib. II, cap. 49. RIG.

(91) *Ipsum calliblepharum.* Nihil aliud esse hoc videtur quam purpurissimum, quod pulchritudinem acuit et venustatem in feminis; aiunt nonnulli esse spumam collectam e purpura effervescente. Videsis Plinium, lib. XXI, cap. 49, ubi ex foliis rosarum exustis confieri docet, et ex nucleis palmarum, atque etiam ex bubula medulla, lib. XXVII, cap. 4. LE PR.

(92) *Damnati a Deo sunt, ut Enoch refert.* Iterum citat librum Enoch apocryphum, quem se legisse testatur Hieronymus. Ex quo etiam capita quaedam descripsit Gorgius Syncellus, qui et Paulum quoque ipsum nonnulla etiam citasse ostendit ex apocryphis Helia, Mosis et Hieremia; deinde subji-

cit: Ταῦτα δὲ ἡμῖν εἴρηται, οὐ πρὸς ἄδειαν μὲν βουλομένοις ἀδιαφόρως αὐτοῖς ἐντυγχάνειν. μὴ γένοιτο. Πολλοὶ γὰρ ἐβλάβησαν ἐν πάσιν αὐτοῖς πιστεύσαντες· ὅθεν καὶ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία καὶ ὁ χορὸς τῶν θεοφόρων ἡμῶν Πατέρων ἐκώλυσε ἐντυγχάνειν αὐτοῖς ὡς περ τῇ θείᾳ λοιπῇ Γραφῇ. *Hæc a nobis dictu sint, non quod velimus temere aut sine delectu istis uti libris: absit, Multis enim nocuit nimia istiusmodi credulitas: unde sancta Dei Ecclesia et deiferorum Patrum nostrorum chorus obstiterunt, quominus ad eum modum recitarentur, ad quem reliquæ divinæ Scripturæ.* Ac de hujusmodi Scripturis olim monuit doctissimus hieronymus, *Epistola ad Lætam*: « Sciendum non eorum esse quorum titulis prænotantur, multaque his admista vitiosa, et grandis esse prudentiæ aurum in luto quærere. RIG.

(93) *Nullum botronatum retundat.* Botronatum dicit comæ struicem corymbiatam. Hesychius: Βοτρυδὸν, ἑτέρα τῆς ἑτέρας ἐχομένη, ὡς οἱ βότρυες τὰς ῥᾶγας ἔουχσι πυκνάς. RIG.

— *Nullum botronatum, etc.* Divinat Rhenanus esse redimiculum capillos capitis stringens, ita dictum quod botri speciem refert. Nam in Græco textu Septuaginta interpretum nihil est tale, fierique potest ut sit vocabulum quo vulgus id temporis utebatur, ad ornamentum capitis feminei explicandum. LAC.

(94) *Despectorem.* Ita legit Rhenanus. Despector, ut et ante plus semel, pro dispectore, qui curam habeat, et considerationem institutorum suorum. Sic et in lib. *de velandis virginibus*: « Sed nec inter consuetudines, inquit, despiciere voluerunt illi sanctissimi antecessores. » RHEN.

(95) *Patresfamiliae.* Istud usurpat auctor, contra quem sentit Varro, lib. VII, ubi dicere debuisset *patresfamilias*. Eodem modo Mart lib. I: Pater familiae verus est Quirinalis. » PAM.

(96) *Nulla procedendi causa non tetrica.* Hoc est. Nulla procedendi causa non gravis, non seris, non sancta. RIG.

aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur (97), aut Dei verbum administratur. Quidvis horum gravitatis et sanctitatis negotium, et cui opus non sit habitu extraordinario et composito et soluto²¹. Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis indutæ proceditis? tanto magis, quanto ad extraneas fidei? ut sit inter ancillas diaboli et Dei discrimen, ut exemplo sitis illis, ut **1330** ædificentur in vobis, ut, quomodo ait Apostolus, magnificetur Deus in corpore vestro (*Philipp.* i, 20; *I Cor.* vi, 20); magnificatur autem in corpore per pudicitiam, utique et per habitum pudicitiae competentem. Sed enim dicitur a quibusdam, ne blasphemetur nomen ejus in nobis (*Rom.* ii, 24), si quid de pristino habitu et cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis et vitia pristina²², simus et moribus iisdem, si et superficie eadem, et tunc vere non blasphemabunt nationes. Grandis blasphemia est, qua dicitur²³: Ex quo facta est Christiana, pauperius incedit. Timebis pauperior videri, ex quo locupletior facta es, et sordidior, ex quo mundior? Secundum gentilium, an secundum Dei placitum incedere Christianos oportet?

CAPUT XII.

Optemus tantummodo ne justæ blasphemationis causa simus. Quanto autem magis blasphemabile est, si, quæ sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultæ et expictæ? Aut quid minus habent infelicissimæ illæ publicarum libidinum victimæ? quas si quæ leges a matro-

nis²⁴ et matronalibus decoramentis coercerent, jam certe sæculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque feminis usque ad errorem dignoscendi cœquavit; quanquam lenocinia formæ nunquam non prostituto corpori conjuncta et debita etiam Scripturæ suggerunt. Ille civitas valida, quæ super septem montes et plurimas aquas præsidet, cum prostitutæ appellationem a Domino meruisset²⁵, quali habitu appellationi suæ comparata est? Sedet certe in purpura et coccino et auro et lapide pretioso. Quam maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta et prostituta describi! Thamar illa (*Gen.* xxviii, 14 seqq.), quia se expinxerat et ornaverat, idcirco Judæ suspitione visa est quæstui (98) sedere; adeo, quia sub velamento latebat, habitus qualitate quæstuarium **1331** mentiente (99), et fecit, ut quæstuarium et voluit et compellavit et pactus est²⁶. Unde addiscimus adversus congressus etiam et suspiciones impudicas providendum omni modo esse. Quid enim castæ mentis integritas in alterius suspitione maculatur? Quid speratur in me, quod adversor? Quid non mores meos habitus pronuntiat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur (1)? Liceat videri pudicam, certe impudicam non licet²⁷.

CAPUT XIII.

Aliqua forsitan dicat: Non est mihi necessarium hominibus probari, nec enim testimonium hominum requiro; Deus conspexit est cordis (*I Reg.* xvi, 7). Scimus omnes, cum tamen²⁸, quid idem per Apostolum dixerit, recordemur: Pro-

Variæ lectiones.

²¹ *A. Neander emend.* hab. extraord. et soluto, sed composito. ²² *Vv.* nobis et *delevit Rig.* ²³ *Galenus aliquis*, blasphem., si qua dic. — incedere. *Rig.* blasphem. est, ex qua dicitur. — incedit. ²⁴ *Al.* maritalibus. *Rig.* maritalibus. ²⁵ *Rig.* præsidet, prostitutæ app. a Dom. meruit. Sed quali hab., etc. ²⁶ *Rig.* adeoque sub vel. lat., hab. qual. quæst. ment., ut quæst. et voluerit et compellaverit et pactus sit. ²⁷ *Rig. e cod. Agob.* certe impudicam scilicet. ²⁸ *Fr. Junius conj.* Scimus omnes; verumtamen qui idem, etc.

Commentarius.

(97) *Sacrificium offertur.* Sic dixit, *sacrificiorum orationes*, in quibus scilicet eucharistica mysteria participanda fidelibus offeruntur. *Rig.*

— *Aut sacrificium offertur.* Intelligi Missæ sacrorum manifestius est quam ut debeat manifestari, contra impudentiam Junii qui quaspiam orationes generatim intelligit. Videndus Gretserus noster in notis contra Junium, cap. 3, *LAG.*

(98) *Thamar illa*, etc. *visa est quæstui.* Id est, ad quæstum sedere, etc. Etiam hanc scripturam posteriori loco citat B. Cyprianus, ut ostendat mulierem ornari sæculariter non debere, in hæc verba: *Thamar cooperuit se pallio* (quod appellat et B. Hieronymus theristrum) *et adornavit, et cum aspexisset eam Judas, visum est ei meretricem esse.* Illud autem, *et voluit*, accipere videtur auctor, pro concupiscentia ejus exarsit. *PAM.*

— *Quæstui sedere.* Sedere mulierum est quæ fornicariæ sunt. De eadem Thamar, *Gen.* xxxviii, *Operuit se peplo et obtexit se, conseditque in porta oculorum;* vel, ut *Vulgatus*, *Mutato habitu sedit in bivio itineris*, et *Jeremiæ*, cap. iii, *Vide ubi non prostrata sis, in viis sedebas.* Fuit enim solemne

Hebræis, ut meretrices publicas obsiderent vias. Unde illud *Ezech.* xvi: *Ad omne caput viæ ædificasti signum prostitutionis tuæ;* et iterum: *Ædificasti lupanar tuum in capite omnis viæ.* Inde etiam apud Romanos *prosedæ*, quarum meretricum frequens mentio, quod ante fores sederent. *Plautus* in *Pœn.*: « *Prosedas, pistorum amicas reliquias alicarias.* » *LAG.*

(99) *Habitus qualitate quæstuarium mentiente.* Perstringit fortasse quamdam mulierem quæ in illo luto hæserat, qua ratione, *Sat.* vi, *Juvenalis* *Mesalinam* tangit quæ, nuda papillis *Constitit oratis titulum mentita Lyciscæ,* quæ scilicet cellam intravit in qua fœdum prostibulum sederat mentiendo se quæstum corporis facere. *LE PR.*

(1) *Spiritus per aures ab impudentia vulneretur.* Ab impudentia scilicet juvenum protervorum, qui te in tali habitu pro impudica compellere, et impudenti alloquio spiritum tuum lacerare et inquietare audebunt, atque ita per aures tuas pudorem tuum vulnerabunt, sic « *spiritum sæcularis rei gratia concutit.* Et spiritum scandalo permovet. » *Concil. Eliber.*: « *Spiritus sanctorum inquietantur.* » *RIG.*

bum vestrum coram (2) hominibus appareat (*Philipp.* iv, 5). Ad quid, nisi ut malitia ad vos accessum omnino non habeat, et ut malis et exemplo et testimonio sitis? Aut quid est: *Luceant opera vestra*? Aut quid nos Dominus (3) lumen terræ vocavit? Quid civitati supra montem constitutæ comparavit (*Matth.* v, 14), si non relucemus inter tenebrosos²⁹ et exstamus inter demersos? Si lucernam tuam sub modium abstruseris, in tenebris derelicta a multis incurseris necesse est (4). Hæc sunt, quæ nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem, duntaxat verum et plenum, **1332** non amat tenebras, sed gaudet videri et ipsa denotatione sui exsultat³⁰ (5). Pudicitia Christianæ satis non est esse, verum et videri. Tanta enim debet esse plenitudo ejus, ut emanet ab animo in habitum et eructet a conscientia in superficiem, ut et foris inspicat quasi suppellectilem suam, quæ conveniat fidei continendæ in perpetuum. Discutiendæ enim sunt deliciae, quarum mollitia et fluxu fidei virtus effeminari potest. Cæterum nescio an manus spatulio circumdari solita (6) in duritia catenæ stupescere sustineat. Nescio an crus de periscelio³¹ (7) in nervum se patiatur arctari. Timeo cervicem, ne margaritarum et smaragdorum laqueis

occupata locum spathæ non det. Quare, benedictæ, meditemur duriora, et non sentiemus; relinquamus lætiora, et non desiderabimus; stemus expeditæ ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostræ. Projiciamus ornamenta terrena, si cœlestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima³² delicta populi Israelis denotantur (*cf. Exod.* xxxii, 2 seqq.). Odisse debetis, quod Judæos perdidit³³, quod derelinquentes Deum adoraverunt. Etiam tunc aurum ignis est (8) esca. Cæterum³⁴ tempora Christianorum semper et nunc vel maxime non auro, sed ferro transiguntur. Stolæ martyriorum præparantur, angelis bajulis³⁵ sustententur (9). Prodite vos jam medicamentis **1333** et ornamentis exstructæ³⁶ prophetarum et apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia et os taciturnitate³⁷, inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi. Caput **1334** maritis subjicite, et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate³⁸, pedes domi figite, et plus quam in auro placebunt³⁹. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitia. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.

Variæ lectiones.

²⁹ *Rig.* reluc. in tenebris; *alii*, reluc. inter tenebras. ³⁰ *Rig.* in ipsas denotationes exsultat. ³¹ *Rig.* crus periscelio lætatum, etc. ³² *Rig.* omnia. ³³ *Rig.* patres. ³⁴ *Rig.* quod relinquentibus Deum adoratum est. Etiam (*alii* jam) tunc aurum ignis est. Cæterum, etc. ³⁵ *Rig.* angeli bajuli sust. ³⁶ Prophetarum *omitt. Seml.* ³⁷ *Alii* et spiritus taciturnitate. ³⁸ Occupatæ *Paris.* ³⁹ Placebitis *alii.*

Commentarius.

(2) *Probum vestrum coram*, etc. Ad verbum expressit quod Græce est apud Apostolum, quo nomine ubique S. Paulum apostolum intelligit, *Philipp.*, ii, τὸ ἐπιεικὲς ὄμῶν pro quo noster vulgatus interpret paraphrasticus, *modestia vestra.* PAM.

(3) *Aut quid nos Dominus.* Cum apud *Matth.* Græce legatur τὸ φῶς τοῦ κόσμου, nusquam autem κόσμος pro terra usurpetur, etiam hic videtur memoria lapsus auctor, eo quod paulo ante præcessit, *sal terræ*, cum alioqui debuisset dicere *lumen mundi*, quemadmodum *luminaria mundi.* PAM.

(4) *In tenebris derelicta a multis incurseris necesse est.* Vulgo legitur, *a multis incurseris.* In codice Agobardi, *incluseris.* Scribendum, *incurseris*, hoc sensu: Fieri non potest, quin multi offendant tibi in tenebris relictæ. Incurseri vocabulum hic ambiguum est; nam et incurseri femina dicitur, quæ cæco libidinantium impetu opprimitur. Sic ipse Tertull. lib. i ad *Nat.* « Quoties in tenebris incurasset incesta. » Et: « Nota diligenter, ut cum tenebræ irruerint, non

erres, extraneam incursans. » Et libro *de Pudic.*: « Nec enim interest, nuptam alienam aut viduam quis incurset. » PAM.

(5) *In ipsas denotationes*, etc. Fabius, declam. 19, « Omnium denotatione damnatus. » PAM.

(6) *An manus spatulio circumdari solita.* Spathalium muliebri ornamentum ἀπὸ τοῦ σπαθῆν quod deliciarum significat. RHEN.

(7) *Nescio an crus periscelio.* Periscelide sive periscelio crura vel tibiæ exornabantur: σκέλος Græci crus vocant. RHEN.

(8) *Etiam tunc aurum ignis est.* Libro superiore dixit de auro, « Nomen terræ in igne reliquit. » Itaque jam ab igne habet quod aurum est. Ignis autem mentione, perpetuo alludit ad ignem paratum supplicio profanorum. RIG.

(9) *Angeli bajuli sustententur.* Hoc est, angeli spectantur, qui eos in cælum sublevant obviam Christo. Sic ipse Tertullianus præcedenti libro: « Videbo an cum cerussa et purpurisso, et croco et illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expictas angeli in nubila sublevant obviam Christo in aere. » RIG.